

<http://dx.doi.org/10.16926/sn.2023.19.10>

Received: 29.06.2023

Accepted: 21.09.2023

ANNA OMELCHENKO

<https://orcid.org/0000-0003-1287-3506>

(H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv)

e-mail: omelcenkoanna4@gmail.com

ВИДО-ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ ДІЄСЛІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ- -ШІСТДЕСЯТНИКІВ)

Jak cytować [how to cite]: Omelchenko, A. (2023). Видо-часові відношення дієслів у поетичному мовленні (на матеріалі творчості поетів-шістдесятників). *Studia Neofilologiczne. Rozprawy Językoznawcze*, 19, 163–177.

Form-Temporal Relations of Verbs in Poetic Speech (Based on the Works by ‘The Poets of the Sixties’)

Abstract

The article is devoted to the artistic functions of form-temporal categories of verbs in poetic speech. The verb and verb grammatical categories are the most prominent constructs in the lyrics of Ukrainian authors. The analysis of the peculiarities of the poetic functioning of the verb tense category allows us to reveal some general patterns of the functioning of morphological dominants in the poetic text. The article outlines the peculiarities of the use of idiomatic forms of verbs, mostly to denote human activity. The cases of overlapping of the form-temporal forms of verbs within one lyrical text have been revealed. The role of modal forms of verbs in creating an artistic effect in the poetic speech of representatives of the sixties as a period of renewal of the Ukrainian artistic picture of the world is analyzed. The study of the grammatical, systematic grouping of species-temporal forms makes it possible to identify invariant features and authorial features of the organization of poetic texts.

Keywords: verb, type, time, type-temporal forms, artistic function, stylistic means.

Резюме

Стаття присвячена художнім функціям видо-часових категорій дієслів у поетичному мовленні. Дієслово і дієслівні граматичні категорії є найбільш визначним конструктором

у ліриці українських авторів. Аналіз особливостей поетичного функціонування дієслівної категорії часу дозволяє виявити деякі загальні закономірності функціонування морфологічних доміант у поетичному тексті. У статті окреслено особливості вживання видо-часових форм дієслів, здебільшого на позначення діяльності людини. Виявлено випадки перетікання видо-часових форм дієслів у межах одного ліричного тексту. Проаналізовано роль видо-часових форм дієслів у створенні художнього ефекту в поетичному мовленні представників шістдесятництва як періоду оновлення української художньої картини світу. Дослідження граматичної, системної згрупованості видо-часових форм уможливує виявлення інваріантних ознак та авторських особливостей організації поетичних текстів.

Ключові слова: дієслово, вид, час, видо-часові форми, художня функція, стилістичні засоби.

1. Вступ

Складність мови як явища, її позиція в системі цінностей людини, багатоманітні зв'язки людини зі світом, які виражаються через мову і в мові, зумовлюють те, що на різних етапах розвитку наукового пізнання, у різних наукових традиціях дослідники зверталися до тих чи тих сторін цього явища, характеризували окремі його складники та аспекти й не могли вичерпати знання про нього. Науковий пошук мовознавців спрямований на поглиблене вивчення семантичних, формально-граматичних та функціональних особливостей слова як універсального мовного знака, що концентрує в собі змістові характеристики категорійних значень різних рівнів частин мови. Тільки впродовж останніх двох століть змінилося кілька наукових напрямів, пов'язаних із вивченням мови. Ці напрями відрізнялися матеріалом (писемна чи усна форма мови, стилі, жанри), розумінням її сутності (мова — засіб вираження думок, мова — індивідуальна психічна функція людини, мова — суспільне явище, мова — творчість, мова — природна властивість людини та ін.), її функції (комунікативна, експресивна, естетична, біологічна) та ін. Відрізнялися напрями й спрямованістю на дослідження конкретних складників мови — граматики, фонетики, лексики тощо. Мова як загальнолюдський феномен не може бути абстрагованою від відображення закономірностей реального світу. Один із основних виявів рефлексії доквілля в етносвідомості є лексична та граматична категоризація об'єктів позамовної дійсності у мовних одиницях. Однак сучасне мовознавство зорієнтоване передусім на дослідження мови як цілісного явища в його формальному вираженні, семантичному наповненні, загальнонаціональному й індивідуальному функціонуванні. У цьому сенсі вивчення особливостей форми, значення і функції граматичних одиниць в поетичному мовленні як засобів вираження інтенції автора, примітних рис його індивідуального стилю вва-

жаємо на часі, оскільки такий підхід до аналізу поетичного тексту дозволить виявити особливості української поезики, тяглість традицій і новаторство у використанні тих чи тих граматичних одиниць.

Граматичні особливості дієслова досліджені в мовознавстві, зокрема українському, різнобічно й глибоко (праці О. Потебні, О. Мельничука, В. Русанівського, О. Бондаря, І. Вихованця, К. Городенської, А. Грищенка, А. Загнітка, М. Плющ, М. Калька, О. Олексенко, С. Соколової, М. Мірченка, О. Леути та ін.). Дослідники поетичного ідіостилю окремих персоналій звертали увагу на композиційно-синтаксичну роль часових форм дієслова в структурі художнього твору. Основи теорії й методики аналізу цього явища закладені в роботах О. Потебні, О. Пешковського, розроблені В. Виноградовим і розвинуті С. Єрмоленко, М. Железняком, Г. Золотовою, О. Іванчиковою, Н. Ніколіною, М. Поспеловим, О. Чудаковим, Н. Шумаровою та ін.

Поети-шістдесятники відомі тим, що виступали на захист національної мови та культури, свободи художньої творчості. Їхня творчість скерована на висвітлення реальних проблем життя, болісних питань, які хвилювали тогочасне українське суспільство, але були замовчувані на той час. Поетам-шістдесятникам притаманне критичне ставлення до дійсності. Крім цього, для українських «шістдесятників» надзвичайно важливими були проблеми, пов'язані зі станом національної культури. Знаковими представниками цього руху були М. Вінграновський і Л. Костенко. Аналізу окремих аспектів їхнього поетичного мовлення і присвячена ця розвідка.

Художнє мовлення поетів-шістдесятників досліджувалось у працях І. Бабій, В. Герман, В. Калашника, Ю. Калашник, В. Кононенко, І. Павлової, Л. Старовойт та ін. Однак у вивченні художніх можливостей дієслова в текстах поетів цього періоду залишилися певні лакуни, одну з яких прагнемо заповнити нашим дослідженням.

Актуальність викладеного в статті вбачаємо в необхідності дослідження ролі видо-часових відношень граматичних форм дієслів у ліричних текстах українських авторів як важливого чинника творення особливого виду мовлення — поетичного.

Аналіз особливостей поетичного функціонування дієслівної категорії часу дозволить виявити низку загальних закономірностей функціонування домінант у поетичному тексті та простежити ступінь участі маркованих та немаркованих членів системи часу дієслова у формуванні експресивності цієї морфологічної категорії, що формує дієслівну домінанту ліричного твору.

Мета роботи – з'ясувати співвідношення видо-часових форм дієслів в організації поетичного тексту, творенні стилістичних фігур та виявленні поетичних смислів, закладених поетами-шістдесятниками.

Об'єкт праці – дієслово як один із ключових елементів у творенні тексту загалом і поетичного зокрема.

Предмет – прагматико-художнє навантаження дієслова як основного носія хронотопу в поетичному мовленні, що виникає внаслідок семантико-граматичних модифікаційних процесів.

Відповідно до окреслених мети, предмета та об'єкта дослідження необхідно виконати такі завдання:

- виявити типову й оригінальну функцію видо-часових форм дієслів у поетичному тексті;
- з'ясувати поширеність і співвідношення видо-часових форм дієслова в організації поетичного тексту;
- виявити поетичні смисли видо-часових форм дієслів, закладені в поетичному мовленні.

Основним теоретичним підґрунтям слугує вчення О. Потебні про граматичні особливості дієслів. Відповідно до мети та завдань роботи використано описовий метод, який дозволяє детально та системно характеризувати матеріал. Застосовано комплексний системно-структурний і комунікативно-функційний підхід до вивчення мовних одиниць, їхніх комбінацій і послідовностей. Використано також дистрибутивний метод та метод контекстуального й інтерпретаційно-текстового аналізу для з'ясування художньої вартості певних видо-часових форм в умовах поетичного мовлення.

2. Виклад основного матеріалу

У сучасній лінгвістиці актуальною є тенденція дослідження лексичних одиниць в аспекті виявлення механізму взаємодії їхніх різнорівневих властивостей. Науковий пошук мовознавців спрямований на поглиблене вивчення семантичних, формально-граматичних та функціональних особливостей слова як універсального мовного знака, що концентрує в собі змістові характеристики категорійних значень різних рівнів частин мови.

Характер використання граматичних категорій дієслова в поезії відіграє значну роль у формуванні індивідуальної художньої картини світу митця, проте ефект від такого вживання оминається увагою багатьох дослідників поетичного мовлення.

До питання про мовну категоризацію мисленнєвого змісту, мовне значення як форму (спосіб представлення, уявлення) мисленнєвого змісту звертався у своїх працях О. Потебня. Учений у свою теорію розуміння природи слова вкладає положення теорії В. Гумбольдта про внутрішню форму. Згідно з цією концепцією, слово має два значення. Одне

- об'єктивне, що наближене до етимологічного значення й має одну ономасіологічну ознаку. Друге значення суб'єктивне, що об'єднує в собі безліч ознак: «Перше є знаком, символом, що замінює для нас друге». Він доводив, що дієслово у процесі розвитку мови створює колосальний вплив на інші частини мови, унаслідок чого зростають елементи дієслівності в них (Потебня, 1958).

А. Загнітко розглядає категорію як «спільні властивості, що постають на основі гомогенного або гетерогенного відношення у певній групі елементів (класи, розряди), тобто одиниць, що перебувають у гомогенному чи гетерогенному зв'язку» (Загнітко, 2006).

В. Виноградов зазначав, що принципи й закони словесно-художньої побудови образу автора варто шукати в тексті самого художнього твору. На його думку, індивідуальний стиль автора – це своєрідна, історично зумовлена, складна, проте структурно єдина і внутрішньо пов'язана система засобів і форм словесного творчого вираження (Виноградов, 1972: 135).

Дослідження морфологічних форм граматичних категорій дієслова, часу зокрема, проводилося в багатьох роботах, де лінгвісти насамперед звертали увагу на так звані «художній час» оповідання. Темпоральний план ліричного твору нерозривно пов'язаний з його композицією, у самому зіставленні темпоральних планів може полягати зміст тексту, форми теперішнього, минулого або майбутнього часто несуть концептуальну інформацію та корелюють з основною темою твору.

Темпоральна композиція ліричного тексту, яка «скріплює» елементи твору в тимчасовому відношенні, ґрунтується на трьох основних прийомах – повторі, контрасті та монтажі. Основу дієслівної доміанти часу поетичного тексту, а також інших типів морфологічної доміанти становить згущення граем, що повторюються в теперішньому, минулому чи майбутньому часі (Лотман, 1972: 169).

Ф. Бацевич та І. Кочан вважають, що семантика текстового втілення «об'єктивного» часу «сприймається як „нормальна”, прийнятна і зазвичай не привертає уваги адресата тексту, що не змушує його спеціально замислюватися над специфікою течії часу в тексті» (Бацевич, 2016).

О. Бондарко виділив семантичні ознаки, за якими визначаються й диференціюються видо-часові дієслівні форми (темпоральні ознаки попередності, одночасності, послідовності стосовно граматичного моменту мовлення, аспектуально-темпоральні ознаки локалізації дії в часі й перфектності), розмежовуються – услід за О. Пешковським – загальні й часткові значення форм часу, їхнє пряме й переносне вживання. Учений переконливо довів, що граматична категорія дієслівного часу входить у систему мови в більш широкую функціонально-семантичну категорію темпоральності, у якій граматичний центр – дієслі-

вні форми часу – взаємодіють з різноманітними засобами, що становлять її периферію: лексичні показники часу, конструктивно-синтаксичні, видові, модальні, експресивні значення, елементи контексту (Бондарко, 2002).

Видо-часові відношення семантики форм дієслів у поетичному тексті натепер недостатньо вивчені, незважаючи на те, що досліджень граматики і семантики дієслів у системі мови досить багато.

На мовну індивідуальність письменників впливають не тільки культурно-історичні та суспільно-політичні чинники, а й, звичайно, індивідуально-психологічні фактори, ідейно-художня спрямованість особистості, традиція поетичного мовлення. Л. Лисиченко зауважує: «Ці чинники накладають виразний відбиток як на зміст, так і на мовну форму, в якій художник слова виражає своє бачення довкілля» (Лисиченко, 2009: 99).

Категорія часу є «специфічним граматичним відображенням локалізації дії/стану на тимчасовій осі», точкою відліку якого «є момент промови – єдиний у мовному відображенні подій орієнтир, за яким промовець-учасник висловлювання <...> локалізує дію в одному з трьох тимчасових планів: теперішньому, минулому та майбутньому» (Лотман, 1972: 194). Дієслівна домінанта часу, що реалізується в тому чи тому ліричному творі, створює основу темпорального плану зображуваного і є невід'ємною частиною його композиційної структури: «Повторення форм одного й того самого часу, що реалізують тотожні значення, утворює композиційний „каркас” тексту» (Лотман, 1972: 196).

Лінгвісти помітили, що в художньо-белетристичному стилі найбільшу частотність мають форми минулого часу, особливо в прозі, бо вони добре передають опис подій, розгортання дії в часі, у певній послідовності (Мацько, 2003). Однак оповідний характер семантики цього часу не притаманний ліриці. Ознакою ліричного твору є якраз «відтворення життя шляхом безпосереднього вираження почуттів, думок, переживань автора чи персонажа, громадянських і філософських пошуків», «у ліриці першорядне значення надається виражальним засобам, які формують інтимну атмосферу з витонченим емоційним станом, тобто – ліризм» (Ковалів, 2007: 54).

Лірична поезія не любить прямого слова, а тим паче коли це поезія інтимна. Надусе важливі натяки, умовчання, що допомагають зберегти загадку.

Аналізуючи вживання часових форм дієслова в поетичному мовленні, ми помітили, що традиційно поети здебільшого використовують дієслова минулого часу в перфектному значенні (у значенні результативності дії): **Минулося. І вже не треба. Воно минуло не болить... Минулося...Твоя ця мина...**(«Минулося. І вже не треба...» Вінгра-

новський). *А щось таке в житті миналося, миналося із дня у день* («Досвід. Акація.» Костенко). *Мені снилась дорога. Дорога - і все. Просто снилась дорога, - ні шлях, ні шосе...* («Мені снилась дорога. Дорога - і все» Костенко).

У межах одного часового виміру, зокрема в минулому часі, показовим є вживання дієслів доконаного і недоконаного видів. Як відомо, доконаний вид зазвичай виражає дію перфектну, результативну, а недоконаний – аористичну, тривалу в минулому, нерезультативну. Їхній перебіг в одному поетичному тексті створює ефект динаміки подій, їхнього розгортання і завершення:

Темнооким чудесним гостем я чекала тебе з доріг. Забарився, прийшов нескоро. Мандрувала я дні в жалю. І в недобру для серця пору я сказала комусь: - Люблю («В дні, прожиті печально і просто...» Костенко). *Хтось ними плакав, мучився, болів, із них почав і ними ж і завершив* («Страшні слова коли вони мовчать» Костенко).

У поетичному мовленні теперішній час використовується значно активніше, ніж у прозі, де його місце передусім у діалогах (такий час належить до теперішнього актуального, або власне-теперішнього – дії збігаються з граматичним моментом мовлення). У поезії ж зазвичай використовують форми теперішнього часу із граматичною семантикою теперішнього розширеного (дії не тільки збігаються з моментом мовлення, а й мисляться більш широко як певна властивість) або теперішнього постійного (дії відбуваються в момент мовлення, а також в усі періоди часу до й після моменту мовлення). Динамічність теперішнього часу – не безпосередня, а композиційно зумовлена, не тематико-морфологічна, а сюжетно-синтаксична» (Виноградов, 1972: 140).

Теперішній дієслова, що функціонує в поетичному тексті, окрім встановлення «гомохронності ситуації обраної точки відліку», має ряд особливостей вживання, деякими з них є об'єднання ситуацій, які стосуються «до різних темпоральних зрізів», ослаблення процесуальності виражається формами теперішнього часу, що компенсується активізацією інших граматичних засобів. Форми теперішнього часу дієслова мають потужний семантичний потенціал і, формуючи домінуючу поетичного тексту, передають широкий спектр значень (Ніколіна, 2013: 113).

Особливо активно теперішній розширений або постійний вживається для змалювання явищ природи.

О. Пахльовська виокремлює таку рису поезії Ліни Костенко, як змалювання і філософське осмислення картин пір року: «Це свій окремий психологічний театр у поезії Ліни Костенко», це «магнетичне поле», яке кличе вірш за віршем» (Пахльовська, 2011: 5).

О. Олексенко звертає увагу на кільцеве обрамлення рядків поезії «Сніги метуть...», де вжито дієслова 3 особи множини теперішнього

часу **метуть** у поєднанні з іменником у формі множини *сніги* зі значенням великих обсягів: перший рядок як назва твору, а останній – **Метуть сніги**. *Сніги метуть, метуть*. Чотири рази повторене дієслово *метуть* у значенні розширеного теперішнього створює враження нескінченних заметілей як вияву циклічної вічності життя (Олексенко, 2020: 211).

Подібне вираження довготривалості подій спостерігаємо в рядках: *Сніги ідуть сумні і нетутешні, ідуть і йдуть із неба врізночас, - мов пелюстки космічної черешні холодний Всесвіт струшує на нас* («Ще плечі сосен в срібних еполетах» Костенко). *Весна пливе під парусом акацій, Зима пливе під парусом снігів* («І сонце, й сніг, і ожеледь, все разом» Костенко). «Миттєвість» вражень підкреслена тим, що із усіх часів дієслова поетеса віддає перевагу саме теперішньому, а самі дієслова поступаються місцем іменникам.

Дієслова у теперішньому часі, демонструючи час не фактичний, а довготривалий, можуть утворювати стилістичну фігуру анафору для створення більш цілісної композиції тексту: **Чомусь пам'ятаю, що річка звалася Леглич. Чомусь пам'ятаю — вночі ревли бегемоти. Чомусь пам'ятаю, як плив між камінням шуліка**. («Чомусь пам'ятаю, що річка звалася Легич» Костенко). У поезіях не створено жодного зорового образу. Ми сприймаємо події через форми використаних дієслів.

Десь виє вовк по нотах божевілля. І виє вовк. [...] І виє вовк очей моїх соліст. («І я не я, і ти мені не ти» Костенко).

Початок кожного рядка з такого словосполучення, до складу якого входить дієслово когнітивної семантики в теперішньому часі, акцентує психофізіологічний стан ліричного героя, зануреного у спогади.

Життя іде і все без коректур. І час летить не стишує галопу. Життя іде і все без коректур, і як напишеш, так уже і буде («Життя іде і все без коректур» Костенко). Ліричний герой, занурившись у спогади, якраз і розмірковує над складністю, навіть парадоксальністю людських емоцій.

Частотним є вживання дієслова у формі теперішнього часу, коли граматична семантика його значно ширша: відображається контекстуальне значення швидкості часу: *Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю! Щодня себе перемагаю, від суєти застерігаю, і знов до стрічки добігаю, і знов себе перемагаю, і не встигати не встигаю, і ні хвилиночки ж не гаю!* («Здається, часу і не гаю» Костенко). Увесь наведений текст насичений формами теперішнього часу, відбувається згущення граматичних форм, яке дає ефект нестримності часу, швидкоплинності буття і бачення себе (ліричного героя) в цьому життєвому темпі. У цьому тексті теперішній час «виступає як взаємодія та вмістливе різних темпоральних відрізків, причому це не утримання миті, як

було раніше, а скоріше твердження реальності як основної форми часу» (Ніколіна, 2013: 113). Актуалізація дієслівних форм теперішнього часу в цьому разі працює у поєднанні з іншими прийомами виразності.

Зміна форм часу скеровує розвиток смислового напрямку поезії, на її основі розвиваються відношення зіставлення й протиставлення.

Перехід форм часу минулий-теперішній-майбутній презентує аористичну дію, що перетікає з одного часового виміру в наступний. У такому часовому переході відбивається динаміка і сюжетна канва ліричного тексту. Наприклад: *Я тебе обнімав, говорив, цілував, Цілував, говорив, обнімав — обнімаю, Говорю і цілую — сльозою вже став* *З того боку снігів, цього боку немає...* («Ще під інеєм човен лежав без весла» Вінграновський). *Ось я проходжу, і ось я пройду* («Місто, премісто, прамісто моє!» Костенко). *Бо що було, а що і загуло. Біда біду, як кажуть, перебуде. Не може ж бути, щоб якимось не було, вже як не є, а якимось воно буде.* («Маркова скрипка» Костенко). *Усе було, було й перебуло* («Усе було - і сум, і самота» Костенко). *Все, що буде, було і що є на землі, і сто тисяч разів уже бачене й чує.* («Все, що буде, було і що є на землі» Костенко). *Були і є і будем ворогами* («Душа у вирій проводить птиць» Костенко). *Вже все прощально. Я боюсь. Боюсь учора і сьогодні. Боюсь. Що сам собі назвусь* *Таким як був, як є, як - годі.* («Вже все прощально. Я боюсь» Вінграновський). Виразними є приклади часового перетікання із заперечною часткою *не*. *І не минає, не минає! І вже, напевно, не мине* («І не минає, не минає! І вже, напевно, не мине» Костенко). *Як там не буде, а все таки є* («Місто, премісто, прамісто моє!» Костенко).

Дієслівні форми майбутнього часу можуть виділяти бажані факти, ситуації або, навпаки, позначати події, що лякають ліричного героя, виражати можливість чи неможливість дій, надії чи сумніви автора (ліричного героя).

Майбутній час позначає дії, реальність яких гарантує сам мовець. Запорукою того, що дії відбуватимуться, є сам мовець. Однак поза сферою мовця дії, виражені формою майбутнього часу, є нереальними, бо вони не відбулись і не відбуваються (Вихованець, 2004). У поетичному тексті форми майбутнього часу зазвичай вживані в доконаному виді, цим досягається ефект упевненості в обов'язковості здійснення чогось, про що заявляє ліричний герой. Досить часто такі форми вживані в 1 особі однини, тобто демонструють наміри саме ліричного героя: *Втечу! Втечу хоча б у слові! Втечу без слави і вінця.* («Учора ще я в цьому колі жив» Вінграновський). *Поїду з Києва* («Поїду з Києва» Вінграновський).

Згущення дієслівних форм одного з трьох часів дієслова призводить до утворення морфологічної домінанти часу, яка є важливою та

невід'ємною частиною композиційної структури твору та бере участь у передачі поетичних сенсів.

Хоча наказовий спосіб не пов'язаний з граматичною категорією часу, однак у його вживанні привертає увагу використання видових форм. Як відомо, імперативність вислову зростає, коли вживають дієслова доконаного виду. Якщо ж вони або спільнокореневі утворення анафорично повторюються в тексті, то це завжди створює ефект наполегливого заклик до якоїсь дії, посилює драматизм ситуації чи якогось явища, додає поетичної виразності: **Спини мене отямся і отям така любов буває раз в ніколи... спини мене спини і схамени ще поки можу думати востаннє** («Спини мене, отямся і отям» Костенко).

Коли ж слова в наказовому способі мають недоконаний вид, модальність спонукання притишується, пом'якшується, переходить у прохання чи побажання, причому повтор таких форм акцентує бажаність виконання названої дії: **О, не взискуй гірко меду слави! Той мед недобрий, від кусючих бджіл. Взискуй сказати поблідлими вустами хоч кілька людям необхідних слів. Взискуй прожить несуетно і дзвінко. Взискуй терпіння витримати все. А справжня слава – це прекрасна жінка, що на могилу квіти принесе.** («О, не взискуй гірко меду слави!» Костенко). **Вставай, рибалко! Гаснуть метеори ... Вставай, рибалко! В зоряну заграву** («Вставай, рибалко! Гаснуть метеори...» Вінграновський). **Спи, моя дитино золота, Спи, моя тривого кароока. Спи, моя гіллячко голуба Спи, моя дитино на порі.** («Перша колискова» Вінграновський). **Рятуй мене, рятуй мене, бо гине моя душа, задивлена в чужу. Врятуй мене розлукою і віддалю, ні спогаду з собою не візьму** (Костенко). **Не бійся правди, хоч яка гірка, не бійся смутків, хоч вони як ріки** («Життя іде і все без коректур» Костенко).

Привертають увагу випадки чергування форм доконаного і недоконаного виду дієслів наказового способу в одному поетичному тексті, зміна яких від семантики одноразовості до семантики розгорнутої дії створює ритміку вірша, відтворює живу картинку життя, зближує ліричного героя і адресата, до якого звернене прохання: **Поглянь і глянь: з-за весен зими стали. Настав той день, я думав — промине. Осінніми імливими устами Не бий, не риж, не доріжай мене. Дивись: моря. Дивись: мій погляд — поле. В легкій руці легке перо ячить. І степ за полем, щастя попід болем, Попід тихеньким болем, що мовчить. Не йди, а глянь. Дивись, пошерхотіли З осінньої нетихої плавби Очерети. Очерети вчамріли. Люби мене. Нікого не люби.** («Поглянь і глянь: з-за весен зими стали» Вінграновський). У цих прикладах душа ліричного героя, а з ним і читача зливається воедино з природою. Образи, які наведені в прикладах, важливі не своїми предметними значеннями, а тими сенсами, асоціаціями, що їх навіюють певні настрої.

Не можна оминати і той факт, що часті повтори видо-часових форм різнокореневих дієслів презентують феномен згущення однотипних граматичних форм в межах поетичного тексту, описаний О. Скоробогатовою (Скоробогатова, 2014), що дає надзвичайно виразний художній ефект: *Погасни. Змеркни. Зрабся. Збийся. Збалакайся. Зметушишся*. («Не руш мене» Вінграновський).

Спостереження над художньою значущістю вживаних поетами-шістдесятниками видо-часових форм дієслова, їхнім перебігом у тестах ліричних творів виявляє особливості як поетичного тексту загалом, так і оригінальність художнього мовлення окремих митців цього періоду, що відображає їхню філософію єдності, нерозривності з природою, зі Всесвітом, глибоке розуміння минулості всього тлінного й вічності часу та руху матерії. Слово в поета діє не стільки своїм предметним значенням, скільки смисловим ореолом, який наче навіває чи підказує певні настрої.

3. Висновки

Категорійне значення дієслова багатовекторне, пізнання якого вимагає звернення до процедури встановлення зв'язків між семантикою та синтаксисом, між відповідним способом осмислення події, ситуації, процесу, стану, властивості, ознаки та представлення їх у реченні (конкретному висловлюванні).

Дієслово і дієслівні граматичні категорії зокрема є важливим чинником у формуванні поетичного мовлення, у вираженні авторського задуму. Експресивність у виявленні почуттів ліричних героїв поетичних творів досягається різними шляхами, зокрема і за допомогою використання видо-часових форм дієслів.

Дослідження видо-часових форм дієслова в поетичному тексті підводить до виявлення різних засобів організації поетичного тексту, створення різноманітних стилістичних фігур і прийомів. З-посеред них на перший план виступають анафора і згущення однотипних граматичних форм шляхом повторів однакових форм спільнокореневих чи різнокореневих дієслів.

Форми теперішнього часу дієслова мають потужний семантичний потенціал та за їхньої актуалізації в поетичному тексті передають широкий спектр значень та смислів. Форми минулого та майбутнього часу, що беруть участь у формуванні морфологічної доміанти, актуалізують один із темпоральних планів ліричного тексту – минулий чи майбутній або беруть участь у розгортанні сюжету від минулого до теперішнього чи майбутнього, тобто є основними засобами відтворення динаміки сюжету.

Дієслова в поетичному мовленні шістдесятників використовуються для вираження почуттів ліричного героя, його стану, змалювання його дій і вчинків, спонукання до дій інших ліричних героїв чи адресатів у широкому розумінні. Досягнення інтенції автора відбувається за допомогою зміни граматичних значень часу і виду в межах одного ліричного тексту або його частини. Важливим показником є те, що досліджувані одиниці створюють особливе обрамлення поетичного тексту, його ритміку шляхом насичення тими чи тими видо-часовими формами дієслів.

Приклади репрезентовані у розвідці спрямовані на те, щоб показати, що для розуміння ліричного тексту важливим є розгляд послідовності описуваних подій і співвідношення з ними видо-часових форм дієслова. Творчість поетів-шістдесятників, зокрема Л. Костенко і М. Вінграновського є репрезентативною, щоб прослідити винятковий темпоральний план: перетікання часового виміру минуле-теперішнє-майбутнє. Особливістю досліджуваних ліричних текстів є також те, що дієслова в більшості ситуацій не відображають реальне значення слів, а наділені тими сенсами, що їх хоче навіяти ліричний герой.

Незважаючи на те, що імперативи не пов'язані з категорією часу, послідовність і повторюваність цих форм дієслова в ліричних текстах створює певну пульсацію і відчуття коли саме перебігають події. Л. Костенко настільки насичує текст імперативами, що досягає цим семантики розгорнутої дії і відтворює реальну ситуацію.

Типовим для М. Вінграновського є використання дієслів у значенні перфектності. Але повторення таких дієслів створює стилістичну фігуру анафору, яка в свою чергу надає цим подіям ритміки. Первинне значення дієслова стає розмитим і дієслово набуває значення перетікання в часі.

Видо-часові форми дієслів у творчості поетів-шістдесятників створюють зв'язок ліричного героя і читача, сприяють вираженню емпатії автора. Аналізовані форми дієслів несуть емоційно-оцінну характеристику подій і реалій життя та набувають додаткових значень.

У цій розвідці розглянуто далеко не всі випадки видо-часової організації ліричних творів поетів-шістдесятників й інших граматичних виявів їхнього художнього замислу. Подальший аналіз українського поетичного мовлення в аспекті художнього навантаження граматичних форм становить **перспективу нашого дослідження**.

Первинні джерела / Primary Sources

- Бацевич, Ф. & Кочан І. (2016). *Лінгвістика тексту*: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Бондарко, А. (2002). *Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка*. Москва: Языки славянской культуры.
- Вінграновський, М. (2013). *На срібнім березі*. Київ: АБА-БА-ГАЛА-МА-ГА.
- Виноградов, В. (1972). *Современный русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Высш. шк.
- Вихованець, І. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець, І. & Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови*. Київ: Пульсари.
- Дзюбишина, Н. & Колесник Г., Брицин В. (1979). (Ред). Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні. *Організація тексту (Граматики і стилістика)*. Київ: Наукова думка, с. 5–13.
- Загнітко, А. (2006). *Теорія сучасного синтаксису*. Донецьк: Дон НУ.
- Ковалів, Ю. (2004). «Празька школа»: на крутосхилах від «філософії серця» до «філософії чину». Київ: Бібліотека українця.
- Костенко, Л. (2012). *Триста поезій. Вибране*. Київ: АБА-БА-ГАЛА-МА-ГА.
- Лисиченко, Л. (2009). *Лексико-семантичний вимір мовної картини світу: монограф.* Харків: Основа.
- Лотман, Ю. (1972). *Анализ поэтического текста*. Ленинград: Просвещение.
- Малкович, І. *Антологія української поезії ХХ століття: від Тичини до Жадана*. Київ: АБА-БА-ГАЛА-МА-ГА, 2018, с. 2016.
- Николина Н. (2013). *Темпоральная композиция поэтического текста*. Поэтическая грамматика: в 2 т., Т. 2, 91–121. Москва: ООО Изд. центр «Азбуковник».
- Мацько, О. (2003). *Стилістика української мови*: підруч. Київ: Вища школа.
- Олексенко, О. (2020). Видо-часові відношення як композиційний засіб організації ліричного твору. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць*. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 52, 206–213.
- Пахльовська, О. (2011). *Невидимі причали*. Костенко Ліна. *Річка Геракліта*. Київ: Либідь, 5-11.
- Потебня, А. (1968). *Из записок по русской грамматике*. (Т. III). Москва: Просвещение.
- Дорошенко, С. & Скоробогатова, Е. (2014). *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах*

и идиостилиях. Монография. Харьков: Харьковское историко-филологическое общество.

Скоробогатова, Е. (2008). Поэтическая морфология как направление лингвопоэтики и лингвокреативная практика филологического эксперимента. *Русская Филология: Вестник Харьковского национального педагогического университета им. Г.С. Сковороды*. Харьков: ХНПУ им. Г.С. Сковороды, 4 (66), 3-10.

References

- Bacevich, F. & Kochan I. (2016). *Linhvistyka tekstu: pidruchnyk*. L'viv: LNU imeni Ivana Franka [Linguistics of the text: a textbook]. Lviv: LNU named after Ivan Franko.
- Bondarko, A. (2002). *Teoryya znachenyya v systeme funktsyonal'noy hrammatyky: na materyale russkoho yazyka*. Moskva: Yazyky slavyanskoj kul'tury. [Theory of meaning in the system of functional grammar: on the material of the Russian language. Moscow: Languages of Slavic Culture].
- Vingranovskyi, M. (2013). *Na sribnim berezi*. [On the silver shore]. Kyiv: ABA-BA-GALA-MA-GA.
- Vynogradov, V. (1972). *Sovremennyy russkyy yazyk. Hrammatycheskoe uchenye o slove*. Moskva: Vyssh. shk. [Modern Russian language. Grammatical study of the word. Moscow: Higher Shk].
- Vykhovanets, I. (1988). *Chactyny movy v cemantyko-hpamatychnomy aspekti: monohpafiya*. Kyiv: Haykova dymka [Parts of speech in semantic-grammatical aspect: monograph. Kyiv: Haykova dymka].
- Byxovanets, I., Horodenska, K. (2004). *Teopetychna mopfolohiya ukpaïnc'koi movy: Akademichna hpamatyka ukpaïnc'koi movy*. Kyiv: Pyl'cary. [Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language. Kyiv: Pylcary].
- Dzyubishina, N., Kolesnyk G. & Brytsyn V. (Eds). (1979). *The role of autosemantic and synsemantic verbs in a sentence. Text organization (Grammar and stylistics)*. Kyiv: Naukova Dumka, 5-13.
- Zagnitko, A. (2006). *Theory of modern syntax*. Donetsk: Don NU.
- Kovaliv, Y. (2004). „Prague school”: on steep slopes from „philosophy of the heart” to „philosophy of rank”. Kyiv: Library of the Ukrainian.
- Kostenko, L. (2012). *Three hundred poems*. Kyiv: ABA-BA-GALA-MA-GA.
- Lysychenko, L. (2009). *Leksyko-semantychnyy vymir movnoyi kartyny svitu: monohraf*. Kharkiv: Osnova [Lexico-semantic dimension of the linguistic picture of the world: monograph. Kharkiv: Osnova].
- Lotman, Y. (1972). *Analysis of poetic text*. Leningrad: Enlightenment.

- Malkovich, I. (2018). *Anthology of Ukrainian poetry of the 20th century: from Tychna to Zhadan*. Kyiv: ABA-BA-GALA-MA-GA.
- Nikolina N. (2013). Temporal composition of poetic text. *Poetic grammar: in 2 volumes*. Vol.2, 91–121. Moscow: LLC Izd. „Azbukovnyk” center.
- Matsko, O. (2003). *Stylistics of the Ukrainian language: tutorial*. Kyiv: Higher School.
- Oleksenko, O. (2020). Species-temporal relations as a compositional means of organizing a lyrical work, 52 (2). *Linguistic studies: coll. of science works Kharkiv: KhNPU named after H.S. Skovorody*, 206–213.
- Pakhlivska, O. (2011). *Invisible moorings. Lina Kostenko. Heraclitus River*. Kyiv: Lybid, 5–11.
- Potebnia, A. (1968). *From notes on Russian grammar*. Moscow: Prosveschenie. №3.
- Doroshenko, S. & Skorobogatova, E. (2014). *Hrammatycheskye znachenyya y poetycheskye smysly: poetyka ymennykh katehoryy v tekstakh y ydyostylyakh*. Monohrafiya. Kharkov: Khar'kovskoe ystoryko-fylolohycheskoe obshchestvo. [Grammatical meanings and poetic meanings: poetics of noun categories in texts and idiostyles. Monograph. Kharkiv: Kharkiv Historical and Philological Society].
- Skorobogatova, E. (2008). Poetic morphology as a direction of linguopoetics and linguocreative practice of philological experiment. *Russian Philology*, 4 (66). Herald of Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda. Kharkiv, 3–10.